

РЕЦЕНЗИЯ С ДЪЛЪГ УВОД И С ОТКЛОНЕНИЯ

Напоследък в нашето литературознание се налага модата на класификациите. С невяротна страст се търси някакво етикетче, което да бъде лепнато на всекиго. Дали ще е „импресионист“ или „структуралист“, дали ще бъде причислен към така наречената „научна“ и „академична критика“ или, напротив, ще бъде обявен за „артистичен“ — все едно, но всеки автор трябва да бъде сложен в някое чекмедже, трябва да бъде „диференциран“. Ако външен човек, чужденец, реши да съди според тази своеобразна шедроост за състоянието на днешната ни литературна мисъл, той несъмнено ще се удиви от присъствието на толкова школи, на толкова противоположни методологически направления. И то в едно литературознание, което е призовано да утвърждава принципите на социалистическия реализъм, което се придържа към класово-партийния критерий в оценката на явленията от миналото и настоящето...

Но слава богу, че истинското състояние не е такова, каквото се отразява в деформираното огледало на личните пристрастия, на взаимното отричане, на нетърпимостта към чуждата индивидуалност, на груповските вражди. Далеч съм от мисълта да утвърждавам, че грешките и заблужденията липсват, но и най-закоравелият скептик не може да отрече, че двадесет и пет години след победата на социалистическата революция у нас няма такова вавилонско стълпотворение от школи, стилове и направления, а напротив — в своята цялост българското литературознание отдавна е стъпило върху здравата почва на марксистическия метод, утвърждава истинските ценности на националната култура от гледна точка на развитието ни към комунизма. Впрочем, когато е възниквала необходимостта от подобни общителни преценки, констатацията е била именно такава, определено положителна. Но ако този извод трябва да бъде пол учен от мозайката преценки за отделните автори, ако сумираме изказаните мнения за всекиго поотделно, би се получила съвсем друга

картина, би надделявало друго обобщение.

А колко огорчения, колко пропиляни на халос творчески сили, колко поводи за тежки депресии, за кризи предизвикват тези дамгосвания, тези взаимни отрицания. Има една народна поговорка: Каквото сам си направиш, и господ не може да ти го направи... У нас за утвърждаването на хубавото в литературознанието, за изтъкване на успехите самите автори, работещи в тази област, са направили твърде малко, но какви публични отрицания имаше, какви тежки обвинения за грехове се стоварваха! Колкото така наречени „дискусии“ за критиката, за състоянието на нашата литературна мисъл е имало след Девети септември (било около романа „Тютюн“, било в списание „Септември“ или вестник „Литературен фронт“), винаги последниците са се изразявали в дълго замлъкване на редица творци, все едно дали принудително или като резултат на вътрешна неуравновесеност, на липса на самочувствие. Несъмнено в тези дискусии се изказаха много правилни мисли, които спомогнаха за движението напред, защитаваха се верни позиции, изясняваха се критерии, но заедно с това партийната принципност не се прилагаше последователно навсякъде и най-вече в грижата за кадрите, които трябва не да бъдат унищожавани, разгромявани, а да се стимулира здравото, положителното в тях, да им се помогне да се развият в нужната насока.

Като имам предвид цялата тази поучителна картина на миналото и като знам в резултат на всичко това колко спадна авторитетът на българския литературен работник (странно е, че след толкова публични ругатни и отрицания се оплакваме, че не ни ценят писателите проявявали снизхождение?!), аз мисля че е дошло време повече усилия да положим, за да видим и постиженията, да ги разкрием, да ги утвърдим. Нима не са ценен национален капитал най-изтъкнатите представители на българската литературоведска мисъл и не заслужават ли те по-горещи думи на признание? Аз искрено се радвам, че бяхме свидетели на топла всенародна почит към делото

Петър Динев, Между свои и чужди. БП, София, 1969, 312 стр.

на академик Тодор Павлов, който освен всичко друго толкова много е сторил и за развитието на нашата литературна мисъл. Бих искал — макар и вече в по-скромни мащаби — подобно признание да се отдаде и на други дейатели в областта на литературното познание, които имат дад себе си едно богато творческо дело.

Искам да бъде разбран правилно — не призовавам за някаква блажена критическа Аркадия, дето всички само ще се потупват по рамото, ще се усмихват един другиму и ще си отправят комплименти. Това би означавало да се залитне в другата крайност и да се загуби онзи дух на неспокойствие, на висока вискателност, без който не може да бъде сътворено никак сериозно дело. Толкова нерешени проблеми има, толкова пречки трябва да се преодоляват и в никакъв случай не бива да се забравя речта на др. Тодор Живков пред столичните комсомолци от миналата пролет, в която с право бяха изказани редица тревожни наблюдения. Но смисъл и дух на речта бие призиви към конструктивност, към консолидиране и заздравяване на силите в областта на литературната критика, история и теория, към активизиране на дейността, към изтръгване от летаргията и бездействието. А всичко това аз съм убеден не може да бъде докрай постигнато, ако не е налице необходимото творческо самочувствие у дейците на литературното познание, ако те не се опрат на своя положителен досегашен опит, за да преодолеят недостатъците и да отидат по-нататък.

Ето защо е нужно наистина никога да не се отстъпва от партийните позиции, от критериите на марксистическия метод, но заедно с това е необходима търпимост към чуждата индивидуалност, нужна е толерантност към чуждото мнение, към чуждия вкус. Всички не могат да пишат еднакво, с едни и същи средства да постигат намеренията си, но това може да бъде само достойнство на нашето литературно познание, защото върху основата на общия марксистически метод цъфти богатство от стилови предпочитания, от пристрастия в избора на какво да се акцентува. Стига вече с тази подозрителност и там, дето тя не е нужна. Напълно прав бе един от по-младите наши критици, като говореше за разноемичието в средите на литературните работници: мнозина просто не проявяват желание да разберат какво говори другия, а по принцип са готови да му се нахвърлят, макар и иначе може би позициите им да са едни и същи, да изказват едно и също мнение, само че с по-различни думи.

Пък и с тези квалификации — „ти си импресионист“, „ти си сектант“, „ти си структуралист“ и т. н. трябва да се борави по-отговорно, а да не са плод те на последната кампания или на лична неприязнь към използването на определени методи на изследване и средства на изложение. Да не се сди за отделния автор от частното в дейността му,

а от генералната ѝ насоченост. За някои всяка по-образна мисъл, всяко използвано художествено сравнение вече е достатъчен претекст за причисляване към „импресионистичната“ критика. Впрочем по силата именно на този подход в една статия като импресионисти бяха наредени един до друг Луначарски и Корней Чуковский! Но едно е да използваш отделни похвалителни на едно определено течение, друго е да си негов представител. Именно по силата на подобна софистична логика най-често у нас стават разпределенията в отделни чекмеджета, лепенето на етикетчетата.

„Какви са тези отвлечени теоретични разсъждения в една рецензия за книга?“ — това вече навярно всеки един от читателите го е помислил. Сам аз никак не обичам (или по-скоро не ме бива за тях!) отвлечените разсъждения и винаги трябва да усещам по себе си конкретната основа, която да подхранва, да ражда мислите ми. И този път не правя изключение. Всичко това, което изложих дотук в пространния увод, бликва у мен след срещата ми с най-новата книга на Петър Динеков „Свои и чужди“. Освен определените ми впечатления от конкретния смисъл на текста в неговите статии, аз отидох и по-нататък, отидох до преценката за личността на автора, за мястото ѝ в нашето съвременно литературно познание, за ролята и значението ѝ.

Като излагах схващанията си за нетърпимостта, за егоценитичната неприязнь към всичко чуждо, друго, различно, непрекъснато в моето съзнание като един положителен пример присъствуваше неговата личност. Някои са го обвинявали, че е плах, че избобиха отбавяване да бъде разкъс, да застане зад една остра атакуваща позиция. Всичко това, според мен, е невярно. Наблюдавал съм го и в случаи, когато е бил до крайност разкъс в отрицанието си. А помня и статията му в списание „Септември“ по време на дискусиата за литературната критика, в която имаше и помен от плахост. Но и там, дето си позволяваше да бъде язвителен, саркастичен, той изцяло беше верен на себе си и по един категоричен начин даде израз на позициите, които е защищавал цял живот в своята дейност. Той негодуваше не срещу други, а срещу ония, които не искат да приемат начина на мислене, на писане, който е различен от техния. Разбира се, Петър Динеков отчиташе, че във всичко това тогава имаше елемент на едно още младежко палене, на незрели избухвания. И в атмосферата на изострени страсти той запази достойния тон, но защити правото на нашата критика да е богата на разностранни изяви, да има в нея простор за различни температури, за различни виждания. И всичко в последна сметка да е подчинено на една цел — да се спомога за възхода на българската литература, за утвърждаването на здравето, демократичното, прогресивното в нея.

А също така крайно съм любопитен да видя как при срещата с неговата индивидуалност биха постъпили любителите на класовете, на етикетните определения. Къде биха го причислили?

Те ще бъдат объркани. Затова и досега никой не е правил опит да го диференцира в този опростенчески смисъл. Ако от характера на едни негови занимания може да се допусне, че спада към авторите с по-академична подготовка, че изпитва влечение към научната добросъвестност и аргументираност (заниманията му в областта на старата българска литература например), от други негови произведения пък може да се добие кажи-речи противоположно впечатление: в тях той е емоционално-приповдигнат, прибавя да образната реч, смело се отдава на изследователската си интуиция (има предвид множеството му статии, посветени на по-новото развитие на нашата литература). Да, той е колкото научен работник в най-дълбокия смисъл на това определение, толкова е и артист, темпераментен художник. В неговата последна книга великолепно съжителствуват богати на фактически издирвания, на строг доказателствен материал студии от рода на „Съдбата на „Пан Тадеуш“ в България“ и поетично, свободно опрени на личните усещания, на интимните асоциации есета като „Поезията в живота на хората“. А най-често тези две начала съществуват успоредно, в хармонично единство, допълват се и взаимно обогатяват. Като пример в този аспект бих посочил студентите „При изворите на българската поезия“ и „Човекът на Възраждането“, в които естествено, органично Петър Динеков преминава от сериозното прощудирване на историческата материя към размисли, понесени на крилете на въображението, отдава се на „литературни мечтания“, както си позволяваше романтично да се изразява Белински.

Да, както при срещата с един сериозен, значителен писател винаги е трудно да го разсичаш на отделни части и да определяш до къде се простират примерно увлеченията му подир романтичното и откъде започват да речем заемките от символизма, къде при друг е границата между реалистичното и експресионистичното начало (идват ми на ум поети като Смирненски, Дебелянов, Гео Милев), така и в критическата дейност е трудно да се оперира с етикети като при сортирането на минерал и. А също така както при писателите не всякога трябва да се приемат безрезервно програмните им декларации естетическите им манифести, така и при, критиците не бива да се изхожда от пристрастната изповед за принадлежност, за привързаност към един или друг стил, един или друг метод от някоя тяхна нашумяла статия. Колко години например някой се въртяха около ония изказвания на Георги Цанев още от трийсетте години, в които той — под влияние на възгледите на чешкия

критик Фр. Шалда — наблягаше изключително на усета, на критическата интуиция, а не забелязваха голямата му еволюция в последвалите десетилетия, не забелязваха, че далеч преди усета той се опираше на социалните фактори, че имаше предвид историческото развитие, че изхождаше от позициите на гражданските си възгледи. Подобен мит според мен се създава и около някои днешни критици от по-младото поколение, които упорито биват наричани „имперсонисти“, като се съди също така от някои техни програмни изказвания отпреди няколко години, а не се следи за по-нататъшното им развитие, не се отчита, че напоследък у тях акцентът е паднал не толкова на личните впечатления, на субективните възприятия, а на измеренията на нещата в един подчертано социологичен план.

Аз вече подчертах по-горе в тези си бележки, че Петър Динеков е абсолютно чужд на егоцентричното начало. И затова не е чудно, че при повече от три десетилетия работа в литературознанието той не е правил програмни автопризнания, не е изповядал свое „критическо кредо“. За себе си той иска да говори чрез статиите си. От тях можем да съдим за предпочитанията му, за пристрастията му.

Но освен скромността, която му е присъща, трябва в този случай да отчитаме и нещо друго — че той в себе си е съчетал, както вече изтъкнахме това, различни направления, че е взел ценното от различни школи, от различни методологии. За да го обедини в едно цяло, което е негово, което отговаря на собственото му устройство. В по-младите му години тази амалгама още не е така проявена, не е трудно в тогавашните му работи да открием елементи на еklektизъм, на обективистичност. Но все повече нещата се избистряха, все повече неговата личност се налагаше чрез цялото овладяно богатство от похвати, от различни подходи. Днес Петър Динеков е един от видните представители на нашето социалистическо литературознание. Както в художественото творчество целия разностранен и сложен опит на приходните школи и направления се прелива чрез ценното, чрез положителното в системата на социалистическия реализъм, така и в дейността на литературния изследовател марксист ползването от опита на миналото става оръжие, с което се воюва за ново изкуство, за нова култура.

И в друго едно отношение Петър Динеков не може да бъде вмесен в традиционните рамки, и в друго едно отношение той обърква любителите на класификациите. Та той е колкото литературен историк, толкова и литературен критик. А не са малко и трудовете му, в които в един теоретико-обобщителен, историко-философски план се прави опит да се осмисли националното литературно развитие, да се набележат най-съществени тенденции, най-главните закономерности. В

този смисъл неговата последна книга „Свои и чужди“ също е твърде характерна, тя дава представа за цялата тази многостранност на проявленията му. Тук има студии, които разкриват изследвача на литературната история, но заедно с тях и портрети на съвременни творци (за Людмил Стоянов и Елисавета Багряна), рецензии за най-нови книги (за „Легенда за княз Сибин, преславския княз“ от Емилиан Станев), които го разкриват пък като критик с остро чувство за съвременните проблеми. Тук са включени и споменатите вече от мен изследвания „При изворите на българската поезия“ и „Човекът на Възраждането“, тук е и студията „Фолклор и история“, които са сериозни приноси за осмисляне на културното ни наследство в един философско-теоретичен план. Те може би не са респектиращи за някои, които са свикнали подобни проблеми да се разчепкват надълго и нашироко, да се изписват стотици страници, да се правят цели монографии. Петър Динеков в тези свои изследвания оставя — така да се каже — в подтекста на изложението огромния проучен материал и ни запознава с мъдростта, получена от неговото осмисляне. Неговите тези не са лекомислени хрумвания, а зад всяка от тях стои непоколебим доказателствен материал, те са опрени на солидна научна основа. Именно от нея са се родили обобщенията, родили са се свободно и спонтанно заради лекотата, с която той може да навлезе в различни исторически епохи, да се спре на огромно множество автори и произведения. Има в този аспект при Петър Динеков нещо сходно с неговия бележит предшественник Боян Пенев, който в своите проучвания на възрожденската епоха също не се блазнеше от обемите, не се движеше в ширина, а задълбаваше в дълбочина, извеждаше на преден план квинтесенцията на нещата. Впрочем, като е дума за сходство, то се забелязва и в други отношения. И Боян Пенев работеше с еднакво увлечение и страст в различни области: и при него теоретикът, историкът и критикът си бяха подали ръка, взаимно се допълваха, взаимно си помагаша. А и той, също като Петър Динеков, изпитваше голяма слабост към полската литература и й посвети топло написани страници. В „Свои и чужди“ е подчертана заслугата му в тази област не само в очерка, специално посветен на Боян Пенев, но и в редица изследвания на полско-българските литературни връзки.

Прелиствам страниците на последната книга от Петър Динеков и още веднъж се убеждавам колко плодотворно може да бъде неограничаването в тесни рамки, избягването на тясната специализираност. Вярно е, че при другото този необятен обхват на интересите, тази огромна територия, върху която се съсредоточава дейността като нищо може да избие в дилетантизъм, в повърхностност. Но при Петър Динеков зад всяка негова статия, зад всяко проучване стои солидното познаване на материята, налице е вникване

в най-малките подробности. Той не е любител на показността, не обича да излага навън продуктите на черния лабораторен труд, но тази синтезираност на мисълта, това умение да се мисли мащабно, да се обхващат явленията в крупен философски аспект е плод не на друго, а на десетки дни и нощи упорита работа, запознаване с първоизворите, вникване в документите и свидетелстванията, уважение към постиженията на предходниците, оставили дира в същата област. Дори когато ще оспора възгледите на някои от тях (както в някои отношения в „Свои и чужди“ се влиза в полемика с Боян Пенев, по-точно с тезата му, че българският писател не изпитва влечение към духовните проблеми, че няма нагласа за тях), той умее да го прави с разбиране, със зачитане на опонента, с такт и деликатност към него. Сектантската непримиримост просто е чужда на природата му. Но мекотата и зачитането на различната индивидуалност, на противоположното мнение съвсем не го довеждат до отстъпчивост. Друг би бил наистина по-остър, би го обхванала страстта на спора, но кой знае спокойната аргументираност, трезвото доказателство дали дори не са по-силно оръжие, дали не убеждават по-силно, по трайно. В нюансите, в частните случаи Петър Динеков е готов да отмине по-нататък, да избегне полемиката, но в принципите той не отстъпва. Великолепен пример в това отношение е студията му „При изворите над българската поезия“, в която той атакува съществуващите възгледи за ограничения, затворения характер на древната ни литература, която същела само на религиозни цели, която била чужда на хората от по-новите времена. Той минира тези възгледи, но не толкова като влиза в пряк спор с тези, които ги защитават, колкото противопоставяйки им факти от самата литература, анализирайки проникновено тези факти, разкривайки богатството на тяхното съдържание.

За книги като „Свои и чужди“, в които авторът вмества своите работи, които е писал през един определен последен период от време, обикновено казват, че нямат представителен характер. Сиреч — това, което е в тях, е сътворено така между другото. Виж, ако беше някакво специално проучване или монография за даден писател — тогава на тях се гледа като на нещо по-сериозно.

Това според мен е неправилна гледна точка. Обикновено писателите сядат да пишат някой роман, отделят му много време, много труд, смятат, че това ще е капиталното им творение, а вземе накрая, та от него нищо особено не излезе. И в същото време, уж между другото, пише разкази. А точно с тях остане създанието на съвременниците, на поколенията.

Така че не вярвам в тези теории за сериозно написаните книги и, за книги, сътворени между другото. Автор като Петър Динеков никога не е писал между другото, той и в инцидентната вестникарска статия е влагал

всичко от себе си. Ефимерният журнализъм не му е в природата. И в най-публицистичната си работа той се опира на солидните си научни познания.

И точно заради това за мен „Между свои и чужди“ не само че не е книга, писана „между другото“, но е представителна книга. Представителна в този смисъл, че дава ярка представа за разностранните интереси на своя автор, за майсторството му да навлиза

в различни области на литературознанието с еднаква вещина и проникновение, показателна за сериозността, с която винаги той решава поставените пред себе си творчески задачи. Един литературовед, който не признава етикетите, който не обича рамките. И чиято сила е именно в тази негова благородна творческа неограниченост.

Атанас Свиленов

ПРОФИЛИ И ЕТЮДИ

Зачета ли книга на Милена Цанева, изживявам радостта от приобщаването ми към един ведър, хармоничен и цялостен творчески свят. Той ме завладява както с интелектуалната вгълбеност на авторката, така и с нейната неподправена емоционална отзивчивост. Струва ми се, че този светъл и хармоничен свят се определя от поривите на завидно душевно здраве, че той се стимулира от вродена жизненост и непресекаща душевна младост. Но няма съмнение, че увереността, с която Милена Цанева прониква в духовния мир на сложни и противоречиви художници, че яснотата, която внася навсякъде с присъствието си, или категоричността на отношението ѝ към йерархията на идейно-естетическите постижения в литературния процес, че изисканата простота на слога ѝ или лекотата на превъплъщенията при литературоведския анализ са резултат на системна научна школовка, на рано усвоени професионални навици, на сигурни идейни критерии и култура на естетическия вкус. И не на последно място — Милена Цанева се доверява на своя природен усет за красотата и значимото, за мимолетното и необходимото, за действителните ценности и фалшивия блясък в царството на словесното изкуство.

Винаги ми е правила силно впечатление нейната преданост на една голяма любов — любовта към българската литература. Винаги съм се убеждавала в силата на съкровено-личното ѝ преклонение пред революционно-демократичните традиции, възрожденския патос, гражданската и етичската окриленост на националната ни литературна класика. В това преклонение се долавят трепетите на влияеща автобиографичност и изповедност. Имам чувството, че когато Милена Цанева се стреми към титаничния духовен свят на Ботев или открива безсмъртните богатства на българския национален дух върху страниците на Вазовите произведения, когато дири катарзисната сила на Пенчо

Славейковия стоицизъм или човешкото обаяние на Вапцаровия подвиг, тя всъщност е устремена към най-хубавото у себе си, към най-чистите извори на душевна радост, към първите искри на творческо горене, към първата влюбеност на детството и младостта. Трайното общуване с тези автори и активното осмисляне на жизнения и творческия им път са така органически свързани с духовната ѝ същност, че определят решаващите моменти на интелектуалната ѝ биография.

Не поради инертно следване посоката на традиционни литературоведчески проучвания, а по силата на собствената си убежденост Милена Цанева посвети няколко години на всестранно и задълбочено монографично изследване делото на писателя и поета, публициста и обществения деец Иван Вазов. Не юбилейни дати и кръгли годишнини, нито извънтворчески конюнктурни подтици пораждат патриотичното ѝ въздушевание от образите на духовните първenci на народа ни; не временни умонастроения подхранват благородната ѝ творческа развълнуваност пред примера на онези, чиято жизнена съдба олицетворява възвишеното единство между живот и поезия, между поетическа мечта и героическа саможертва. Нейното патосно отношение към литературната ни класика е нейна искрено изживяна, дълбоко осъзната и овладяна гражданска и естетическа позиция, нейно лично духовно завоевание, подтик на интелектуалните ѝ прозрения и емоционалната ѝ впечатлителност.

Милена Цанева е сред онези автори, които в литературата от миналото съзират неизчерпана актуална проблематика и съвременно хуманистично и социално съдържание, които в преосмислянето на националната традиция откриват нови действителни аспекти към съвременната ни литературна и обществена действителност. За нея съотношението минало-настояще означава творческа приемственост, респект пред силата на традицията и отговорност пред моралните и идейните императиви на днешния ден. Насочила поглед към най-ярките изразители на духовната мощ на народа ни в по-далечното и близко минало, Милена Цанева принадлежи на съвремен-

¹ М. Цанева, Профили и етюди, С., Бълг. писател, 1968.